

КОРОЛЬОВА Н.О.

кандидат філологічних наук

доцент кафедри німецької філології

*ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника»*

**КОНЦЕПТОСФЕРА ІДІОСТИЛЮ ТОМАСА МАННА (НА
МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «БУДДЕНБРОКИ»)**

Анотація. Статтю присвячено особливостям лексико-семантичного відображення концептів, котрі є ключовими та базисними валоративами поведінки персонажів роману Томаса Манна “Будденброки”. Зазначено конкретні аспекти сприйняття цих концептів; встановлено мовні складові ядра та периферії їх лексико-семантичних полів. Лексика в сукупності її семантичних зв’язків є важливою складовою системи засобів відображення ментальності німецького народу у творах Т. Манна. Для осягнення її своєрідності важлива як вся сукупність слів, так і їх значення, образотворчі можливості і т.д [1, с. 65]. Семантика лексем, що відображають ментально-поведінкові норми та ментально-психологічні характеристики персонажів творів як суб’єктів ментальності німецького народу нами розкривається за допомогою семантичних складових лексико-семантичних полів. Лексико-семантичне поле – це сукупність мовних одиниць, об’єднаних спільністю вираження певного поняття [2, с. 59]. Базисне для поля поняття є ідеальним елементом, тоді як інтегровані у поле слова, що знаходяться у певних відношеннях одне з одним, є його матеріальним втіленням. Основою для виділення семантичних полів може слугувати наявність спільного змістового, понятійного значення у системі явищ дійсності, що репрезентуються. Семантичне поле як спосіб відображення мовної картини світу різних народів залежить від національного сприйняття світу. Ядро семантичного поля виражає спільний з поняттям семантичний признак [3, с. 60]. Актуальність статті полягає в орієнтації її проблематики на сучасну парадигму лінгвістичної думки щодо взаємозв’язку мови, культури та мислення народу. Новизну матеріалу визначає встановлення

ментально-психологічних рис персонажів творів Т. Манна, яке ґрунтується на інтерпретації семантики та прагматики лексичних елементів, які входять до певних лексико-семантичних полів, що визначаються зазначеними у роботі базовими концептами та виокремленими аспектами їх відображення у свідомості персонажів.

Встановлено, що відображення національної ментальності у творі здійснюється за допомогою мовних засобів, які експліцитно чи імпліцитно маркують лексику, що слугує для характеристики персонажів як суб'єктів ментальності німецького етносу.

Ключові слова: національна ментальність, ментальні риси, лексико-стилістичне поле, мовне відображення, ментально-психологічний портрет, стилістична інтерпретація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема вивчення відображення мовою мисленневих структур, притаманних певному етносу, сягає від В. фон Гумбольдта та О. О. Потебні до наших часів. У сучасних дослідженнях національний спосіб сприйняття та розуміння дійсності, що детермінується сукупністю когнітивних стереотипів нації, визначається як національна ментальність [4, с. 22; 5, с. 201–202; 6, с. 54]. Вона трактується як своєрідний тип, образ мислення, соціально-психологічні установки, специфічний спосіб сприйняття об'єктивної реальності. Складовими ментальності визначають колективну пам'ять, соціальні уявлення та відносини, колективні емоції, почуття і настрої, норми, цінності та ідеали, національний характер та темперамент, ментальні репрезентації культури, стиль мислення, поведінкові зразки, національна ідентичність – і мову [5, с. 34; 6, с. 202; 7, с. 150]. Розгляд мовного відображення решти складових національної ментальності відповідає панівній антропоцентричній парадигмі. Зауважимо, що, оперуючи поняттям національної ментальності, ми погоджуємося із твердженням П. Дінцельбахера, наведеного ним у передмові до книги “Історія європейських ментальностей”, про нестатичну природу ментальності [5: 5]. Динаміка її розвитку адаптується до історико-соціальних обставин та епохи існування етносу. Фактично, ми говоримо про

історичну ментальність, про ті її особливі, характерні для певного народу риси, які притаманні йому на тому чи іншому етапі розвитку [Там само].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Традиційно вивченню піддавалися філософські погляди Томаса Манна (Р. Віммер, А. Геворкян, Г. Курцке, Л. Хандогіна, М. Харитонов – у межах культурології; В. Адмоні, С.Апт, Є.Волощук, І. Дірзен, Т. Мотильова, А. Русакова – у літературознавстві) [1, с. 28–31; 8, с. 55]. У філологічних дисертаціях, матеріалом яких стали твори Томаса Манна, вивчалися прагматика синтаксису (Фаткулова Л. Р.), особливості оповідного стилю (Одинцова С. С.), синтез функціональних стилів (Буц І. В.), національно марковані „російські“ концепти (Барінова О. В.) [Там само].

Мета і завдання статті. Метою статті є виокремлення основних концептів, що є ментальними орієнтирами для персонажів роману Томаса Манна „Будденброки“. Для досягнення цієї мети було необхідним визначити поняття національної ментальності в гуманітарних науках, провести лексико-стилістичний аналіз мовних засобів, які експліцитно чи імпліцитно відображають характери головних героїв романів, яких ми розглядаємо як суб'єктів ментальності німецького народу, що діють у взаємозв'язку із часопростором твору, відображеною у ньому епохою із властивими їй особливостями культури, норм поведінки, організації побуту.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Персонажі творів письменника є суб'єктами ментальності народу. Лексичні, стилістичні та граматичні засоби, визначені у процесі дослідження мови творів, можна вважати маркерами вербалізації їх ментально-психологічних портретів. Основою існування персонажів є певні моральні та психологічні орієнтири – концепти, які формують їх поведінку та реакції на зовнішню дійсність. Виокремлення та встановлення мовних складових лексико-семантичних полів цих концептів містять вказівку на особливості їх відображення у творах та відтворення й сприйняття у свідомості персонажів. Прагнення до порядку (ORDNUNG), цінування часу (ZEIT), повага до пунктуальності, точності (PÜNKTLICHKEIT), бережне ставлення до всього, що пов'язано з домом (HAUS), виконання обов'язку

(PFLICHT) є пріоритетними правилами соціальної поведінки персонажів романів Т. Манна; це –концепти, які мають конвенційні мовні форми вираження змісту, віддзеркалюють найсуттєвіші правила взаємодії людей у суспільстві, властиві їм психологічні особливості. Під національною ментальністю розуміємо сукупність варіативних форм світосприйняття, які властиві певним групам людей, об'єднаних у соціальні чи історичні спільноти. Національна ментальність існує на рівні індивідуальної та колективної свідомості, визначає властиві цим людям психологічні особливості, котрі лежать в основі звичаїв і моралі та формують способи їх поведінки стосовно зовнішньої дійсності. Художні тексти можуть розглядатись як джерело відомостей про ментальність етносу, оскільки вони містять інформацію про особливості культури народу, зафіксовані у мові [7, с. 96; 9, с. 34].

Роман Т. Манна „Будденброки“ є одним із найбільш значних доробків довоєнної німецької і загалом європейської літератури. Роман описує загальний процес зникнення патрициїв буржуазії як притаманного ретроспективній Німеччині суспільного та соціального прошарку [1, с. 28–31].

Центральною мовною одиницею вербалізації сприйняття та розуміння концепту ORDNUNG у романі „Будденброки“ є іменник *die Ordnung*, який формує ядро однойменного лексико-семантичного поля.

Мова роману дала можливість виокремити основні складові лексико-семантичного поля, які характеризують специфіку розуміння цього концепту та прагнення до його реалізації у творі. До ближньої периферії лексико-семантичного поля у романі належать мовні одиниці, які характеризують сприйняття концепту ORDNUNG персонажами твору як: „Дотримання встановлених правил та традицій“; „Організацію зовнішньої дійсності“; „Соціальну стратифікацію“. Лексемами, що формують дальню периферію є ті, що відображають сприйняття даного концепту в межах необхідності „Впорядкування внутрішнього світу“.

Сприйняття концепту ORDNUNG персонажами твору як необхідності „Дотримання встановлених правил та традицій“ відображається на побутовому рівні, стосуючись, наприклад, дотримання правил поведінки за столом:

Lebrecht Kröger übernahm das Tranchieren. Die Ellbogen in legerer Weise erhoben, die langen Zeigefinger gerade auf den Rücken von Messer und Gabel ausgestreckt, schnitt er mit Bedacht die saftigen Stücke hinunter [10, S. 23].

Виокремленні складові лексико-семантичного поля концепту ми відносимо до ближньої периферії, оскільки вони показують, що порядок у сприйнятті персонажів є пов'язаним із унормованістю, строгістю, регламентованістю зовнішнього та внутрішнього світів. У романі це виявляє себе, зокрема, у необхідності дотримання традицій та правил, встановлених суспільством. У зазначеному вище прикладі складовими лексико-семантичного поля концепту ORDNUNG як дотримання встановлених правил та традицій є мовні одиниці, семантика яких зазначає особливості поведінки за вечерею у родині Будденброків друга сім'ї Лебрехта Крюгера: *leger* (невимушений), *gerade* (прямий), *ausgestreckt* (простягнутий), *erhoben* (піднятий), *Bedacht* (міркування, обдумування). Зазначені лексеми відображають спосіб поведінки чоловіка за столом як регламентований правилами того часу: пальці на столових приборах та лікті розташовані так, як зобов'язує етикет; манера поведінки є обґрунтованою, вдумливою та водночас невимушеною. Отже, дотримання правил та традицій навіть на побутовому рівні – це також своєрідне вираження порядку.

Відображення концепту HAUS у свідомості персонажів роману "Будденброки" реалізується у межах лексико-семантичного поля, яке формується на основі наявності двох аспектів його віднесеності – загальної та конкретної.

Конкретна віднесеність концепту HAUS стосується будівлі, яка об'єктивно існує у фізичному просторі та належить родині Будденброк. Лексико-семантичне поле у цьому випадку формується мовними одиницями способу функціонування, опису та характеристики будинку, а також відношення до нього членів сім'ї.

Загальна віднесеність концепту HAUS передбачає існування у свідомості персонажів твору як суб'єктів ментальності німецького етносу його певної ментальної репрезентації, певного лінгвокультурного символу дому як важливої складової частини системи цінностей та пріоритетів, свідчення власного соціального та сімейного станів. Репрезентативний фонд такого аспекту

вербалізації концепту становитимуть лексеми, що номінують почуття та емоції, фактори дійсності, які експліцитно, імпліцитно чи асоціативно його характеризуватимуть.

Ядро обох форм віднесеності становить лексема *das Haus*. У свідомості персонажів концепту HAUS сприймається у двох аспектах: *Wohnung* (житло) і *Familie* (родина).

Ближню периферію лексико-семантичного поля концепту HAUS у творі формують лексеми, які відображають сприйняття його персонажами твору в якості „Житла“. Сюди належать найменування елементів внутрішнього простору будівлі, мовні одиниці, які називають приміщення залежно від їх функціонального призначення, лексеми, що характеризують меблі та внутрішнє оздоблення дому. Дальню периферію зазначеного лексико-семантичного поля формують мовні одиниці, що реалізують розуміння персонажами концепту HAUS в аспекті „Родина“. Сюди належать номінації членів сім'ї та лексеми, що характеризують їх ставлення один до одного. Загалом складовими частинами лексико-семантичного поля є мовні одиниці, які конотативно й контекстуально відображають характерні якості та властивості названих центральних елементів структурного утворення поля та вступають з ними у парадигматичні відношення.

Спостереження за мовним матеріалом роману містить, на нашу думку, практичне підґрунтя для зазначених тверджень. У наведеному нижче фрагменті тексту мова йде про ландшафтну кімнату як складову частину будинку:

Man saß im Landschaftszimmer, im ersten Stockwerk des weitläufigen alten Hauses in der Mengstraße, das die Firma Johann Buddenbrook vor einiger Zeit käuflich erworben hatte und das die Familie noch nicht lang bewohnte. Die starken und elastischen Tapeten, die von den Mauern durch einen leeren Raum getrennt waren, zeigten umfangreiche Landschaften, zweifarbig wie der der dünne Teppich, der den Fußboden bedeckte, Idylle im Geschmack des 18. Jahrhunderts, mit fröhlichen Winzern ...Ein gelblicher Sonnenuntergang herrschte meistens auf diesen Bildern, mit dem der gelbe Überzug des weißlackierten Möbel und die gelbseidenen Gardinen vor den beiden Fenstern übereinstimmten [10, S. 6].

Лексико-семантичне поле формується у зазначеному контексті ядром – іменником *das Haus* та ближньою периферією – лексемами, які номінують різні аспекти існування будинку: назви приміщень (*Landschaftszimmer* (ландшафтна кімната), *Raum* (приміщення, простір), їх функціонально-складові частини (*der Stockwerk* (поверх), *die Mauern* (стіни), *der Fußboden* (нідлога), *das Fenster* (вікно), елементи внутрішнього оздоблення приміщень (*die Tapeten* (настінні килими), *der Teppich* (килим), *die Bilder* (картини), *die Möbel* (меблі), *die Gardinen* (штори, гардини), мовні одиниці, що характеризують чи описують зазначені номени, а також містять експліцитну чи імпліцитну вказівку на пов'язані із ними важливі дії (прикметники *weitzläufig* (просторий), *alt* (старий), *stark* (міцний), *elastisch* (еластичний), *umfangreich* (великий, широкий), *zweifärbig* (двоколірний), *dünn* (тонкий), *weißlackiert* (полакований у білий колір), *gelbseiden* (виготовлений із жовтого шовку) та дієслова *erwerben* (придбати) і *bewohnen* (обживати, жити). Семантика зазначених мовних одиниць, використаних у вказаному контексті, детермінує їх приналежність до лексико-семантичного поля концепту HAUS у романі „Будденброки“, утворюючи сферу опису будинку, його внутрішнього оздоблення та характеризуючи сприйняття персонажами твору свого дому як важливої складової частини їх існування. Твердження про таке сприйняття будинку має своїм лексичним підґрунтям розширений та деталізований опис елементів приміщення, їх функціонального призначення та ролі у системі цінностей персонажів.

Особливість відображення концепту PÜNKTlichkeit у романі „Будденброки“ полягає у специфіці німецької лінгвокультури, що реалізує його сприйняття як гранично близьке із точністю (*Genauigkeit*) та педантичністю (*Akribie*) [9, с. 124]. Можна припустити, що таке наближення спричинене ментальністю німецьких бюргерів кінця XIX століття, суб'єктами якої є персонажі твору. Вербальні та підтекстові вираження характеристик їх свідомості формують основу для спостереження за мовним матеріалом творів з метою виявлення лексичних одиниць відображення пунктуальності у свідомості їх персонажів.

Пунктуальність є атрибутом точності та педантичності у всіх сферах життя: у справах, у родинних відносинах, в організації побуту та дозвілля.

Ядром лексико-семантичного поля зазначеного концепту є іменник *die Pünktlichkeit*. Периферію формують мовні одиниці, які характеризують сприйняття необхідності дотримуватись пунктуальності персонажами творів Т. Манна, а також відображають факти її порушення та зазначають відображення цього у свідомості героїв.

У наведеному нижче прикладі йдеться про надто довге очікування регулярного вечірнього пиття кави. Сприйняття такого запізнення у звичному розпорядку дня є проявом прагнення до пунктуальності та точності у всьому і прикладом вербально-контекстуального відображення цього концепту у творі. З цих міркувань і на основі спостереження за мовним матеріалом твору було виокремлено мовні одиниці, які є складовими лексико-семантичного поля пунктуальності:

Man hatte beim Kaffeetrinken ungewöhnlich lange gewartet, und man saß lange beieinander. Es war schon halb sieben Uhr, und über dem Priwal drüben begann sich die Dämmerung zu senken, als der Kommandeur sich erhob [10, S. 115].

Складовими лексико-семантичного поля концепту PÜNKTlichkeit у зазначеному фрагменті є іменник *die Uhr* (*година, годинник*). Завдяки точно вказаним орієнтирам у часі можна характеризувати сам факт порушення регламентованих норм дотримання часових стандартів стосовно тої чи іншої події. Одним із аспектів відображення концепту PÜNKTlichkeit у свідомості персонажів роману є необхідність виконувати певні дії у відведений для них час. Таке прагнення видається наслідком загальної монохромності німецької культури. Це дозволяє відносити до лексико-семантичного поля зазначеного концепту у романі „Будденброки“ номінації часових координат, якщо вони порушуються або у їх межах не відбувається те, що заплановане заздалегідь: дієслово *warten* (*чекати*), прислівники *lange* (*довго*), *schon* (*вже*) та *ungewöhnlich* (*незвичайно, нетипово*).

У романах Т. Манна концепт PFLICHT реалізує себе як сприйняття необхідності виконання або – навпаки – невиконання тих чи інших дій та займає одне із ключових та базисних місць у системі цінностей персонажів.

Відображення концепту PFLICHT у свідомості персонажів роману „Будденброки“ реалізує себе в аспекті обов’язку перед родиною та / або обов’язку перед фірмою. Ядром лексико-семантичного поля є лексема *die Pflicht* (обов’язок), периферію формують мовні одиниці, семантика яких, залежно від контексту, відображує опис, характеристику, обґрунтування зазначених аспектів.

Сприйняття обов’язку як наявності певних зобов’язань стосовно власної родини репрезентовано у романі як усвідомлення членами сім’ї необхідності певної діяльності або утримування від неї з метою забезпечити стабільність становища родини у суспільстві, гарантувати її фінансову та соціальну забезпеченість. У часопросторі роману складно чітко розмежувати принципіві відмінності в аспектах сприйняття обов’язку як зобов’язання стосовно родини або фірми. Можна припустити, що відсутність однозначних меж пояснюється особливостями сприйняття власної справи представниками суспільного прошарку вищої буржуазії, до якого належить родина Будденброків. Фірма є сімейною власністю, по спадковості переходить від батька до сина, і тому усвідомлення обов’язку перед нею практично зливається у свідомості суб’єктів твору із зобов’язаннями щодо родини, не суперечачи їм. Ядром лексико-семантичного поля є іменник *die Pflicht*. Складовими периферії виявляють себе мовні одиниці, які характеризують специфіку сприйняття даного концепту та його відображення у свідомості персонажів твору.

Наведений нижче приклад дає можливість виокремити складові лексико-семантичного поля концепту в аспекті обов’язку перед родиною – усвідомлення членами сім’ї необхідності вдалого шлюбу як частини продовження родинних традицій. Лексика підтверджує зазначене:

- „*Wie dein Vater dir sagte: du hast Zeit zur Überlegung*“, - *fuhr die Konsulin fort.*
„*Aber wir müssen dir zu bedenken geben, daß sich eine solche Gelegenheit, dein Glück zu machen, nicht alle Tage bietet, und daß diese Heirat genau das ist, was Pflicht und*

Bestimmung dir vorschreiben. Ja, mein Kind, auch das muß ich dir vorhaften. Der Weg, der sich dir heute eröffnet, ist der dir fortgeschriebene, das weißt du selbst recht wohl...
[10, S. 99].

Спостереження за мовою роману дало можливість виокремити лексичні одиниці, семантичні та прагматичні характеристики яких визначають їх як складові лексико-семантичного поля у зазначеному контексті, оскільки вони містять експліцитну або імпліцитну вказівку на ставлення до обов'язку суб'єктів твору. Такими лексемами є іменник: *die Bestimmung*; дієслова: *müssen, vorschreiben, vorhaften*. У змісті зазначених слів міститься передбачення доцільності виконання певної дії в майбутньому, цим самим стверджується необхідність її реалізації у певний час та певними суб'єктами. Можемо припустити, що в описаному контексті вони характеризують обов'язок як необхідність виконання передбачених становищем сім'ї дій для забезпечення її соціального та фінансового блага.

Висновки та перспектива подальшого дослідження. Отже, у контексті спостереження за мовою роману Т. Манна „Будденброки“ було виокремлено п'ять базисних концептів, які є визначальними для буття персонажів творів: HAUS, ORDNUNG, ZEIT, PFLICHT, PÜNKTlichkeit. Типовими для представників родини Будденброків (роман „Buddenbrooks“) рисами є адекватна оцінка дійсності, перевага загальносімейного над особистісним, практичність, працьовитість, економність, самоповага, здоровий глузд та прагнення до впорядкування зовнішнього та внутрішнього світу.

Перспектива дослідження ментальності німецького народу у творах письменника полягає, у першу чергу, в розширенні кола романів, за якими проводиться спостереження, та у порівнянні особливостей ментально-психологічних характеристик персонажів великих та малих прозових творів.

Література

1. Бетильмерзаева М.М. Ментальность в контексте информационного взаимодействия. *Научная мысль Кавказа*. 2010. № 1. С. 64–71.

2. Нечаева Н. В. Концепт ORDUNUNG в немецкой языковой картине мира и его актуализация в институциональном типе дискурса: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки». Барнаул, 2011. 192 с.

3. Хакуй М.А. Лингвокогнитивные способы экспликации ментальности языковой личности Джона Голсуорси (на материале романа «Сага о Форсайтах»): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 «Теория языка». Майкоп, 2011. 271 с.

4. Гуревич А. Я. Средневековый героический эпос германских народов. «Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах». Библиотека всемирной литературы. Серия первая. Том 9. М.: Художественная литература, 1975. 750 с.

5. Історія європейської ментальності. Серія: Культурологія / заг. ред. Петера Дінцельбахера. К.: Літопис, 2004. 722 с.

6. Карасик В. И. Этноспецифические концепты. *Введение в когнитивную лингвистику*. 2005. № 6. С. 61–105.

7. Флакман А. М. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: дисс. канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки». Нижний Новгород, 2005. 185 с.

8. Волощук Є. В. Франц Кафка і Томас Манн: два типи модерністського художнього мислення (дисгармонійного і гармонійного). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. Київ: Антросвіт. 2007. № 10. С. 54–57.

9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 322 с.

10. Mann Th. *Buddenbrooks. Verfall einer Familie*. Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1956. 1121 S.

11. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов. Волгоград: Парадигма, 2005. 214 с.

KOROLIOVA N.O.

**THE CONCEPTOSPHERE OF THE IDIOSTYLE OF THOMAS MANN
(ON THE MATERIAL OF THE NOVEL „BUDDENBROOKS”)**

Abstract. The article deals with the peculiarities of lexical and semantic reflection of concepts, which are the basic valoratives of the behavior of the characters of Thomas

Mann's novel „Buddenbrooks“. Specific aspects of perception of these concepts are indicated; the linguistic components of the core and the periphery of their lexical-semantic fields are established. Lexis in the complex of its semantic connections is an important component of the system of means of reflecting of the German mentality in the works of T. Mann. The whole complex of words and their meanings, visual capabilities, is important for understanding of its originality. [1, p. 65]. The semantics of lexical elements, that reflect the mental and behavioral norms and mental and psychological specific features of the characters of the novel as subjects of the mentality of the German people is indicated through the semantic components of lexical-semantic fields. The lexical-semantic field represents a complex of linguistic units, which express the certain concept [2, p. 59]. The basic concept is an ideal element, while the integrated words, which are in a certain interrelation with each other, are its material embodiment. The basis for the selection of semantic fields can be formed by the common semantic, conceptual meaning, which are represented in the system of phenomena of reality. The semantic field depends on the national perception of the world and represents a way to reflect the linguistic view of the world of different people. The core of the semantic field and the concept express the same semantic features [3, p. 60]. Actuality of the article is related to the modern paradigm of linguistic researches in regards to the interrelation of language, culture and thinking of the people. The originality of the material is determined by the establishment of mental and psychological traits of characters in the novel, which is based on the interpretation of semantics and pragmatics of lexical elements, which are part of certain lexical and semantic fields.

It is established that the reflection of the national mentality in the roman is carried out with the help of linguistic means, which explicitly or implicitly mark the lexis, used for description of the characters as subjects of the German mentality.

Key words: national mentality, mental features, lexical-semantic field, language expression, mental-psychological portrait, stylistic interpretation.